

BİR KİTAP İNCELEMESİ NEOLIBERALISM, DEMOCRACY AND RIGHTS: TOWARDS A CRITIQUE OF NEOLIBERAL REASON

A BOOK REVIEW NEOLIBERALISM, DEMOCRACY, AND RIGHTS: TOWARDS A CRITIQUE OF NEOLIBERAL REASON

Ersel KİRAZ¹

Öz

Fotini Vaki'nin *Neoliberalism, Democracy, and Rights: Towards a Critique of Neoliberal Reason* adlı çalışması; neoliberalizmin insan hakları, demokrasi ve toplumsal yapı üzerindeki etkilerini kapsamlı bir eleştiriyi ele alıyor. Yazar, Hannah Arendt; Michel Foucault ve Immanuel Kant'ın kavramlarını kullanarak neoliberalizmin bireyleri ekonomik "girişimci" kimliklere indirgediğini ve bu yaklaşımın toplumsal dayanışmayı yok ettiğini savunuyor. Neoliberal politikaların yalnızca ekonomik eşitsizlikleri artırmakla kalmayıp aynı zamanda hakların metalaştırılmasına ve demokrasinin erozyonuna yol açtığını vurguluyor. Kitap, neoliberalizmin bireyler ve topluluklar üzerindeki olumsuz etkilerini ele alırken bu düzenin ötesinde daha adil ve kapsayıcı bir toplum inşa edebilmek için alternatif düşünceler geliştirmeye çağırıyor. Ele alınan temalar, bireysel özgürlük ve ekonomik özerklik gibi kavramların, toplumsal adalet ve kolektif haklarla nasıl çatıştığını detaylandırıyor. Vaki'nin bu çalışması, neoliberalizmin eleştirisini derinleştirmek ve insan hakları ile demokrasi ilişkisini yeniden değerlendirmek isteyen okuyucular için önemli bir kaynak niteliği taşıyor.

Vaki neoliberalizmi yalnızca ekonomik bir sistem olarak değil, aynı zamanda bireylerin düşünme biçimlerini, toplumsal normları ve devlet politikalarını şekillendiren ideolojik bir güç olarak ele alıyor. Bu bağlamda, Michel Foucault'nun "yöneticilik" kavramını kullanarak neoliberalizmin bir "iktidar teknolojisi" olarak nasıl işlediğini ve bireyleri piyasa mantığına uygun şekilde davranmaya nasıl mahkûm ettiğini inceliyor. Hakların evrensel değerler olmaktan çıkarılıp ticari meta hâline gelmesini eleştiren yazar, Hannah Arendt'in "gereksiz hayatlar" kavramına atıfta bulunarak özellikle mülteciler, göçmenler ve dezavantajlı grupların neoliberal sistemde nasıl dışlandığını gözler önüne seriyor. Vaki'nin önerdiği alternatif vizyon, Immanuel Kant'ın kozmopolit hak anlayışına dayanarak kapsayıcılığı ve insan onurunu merkeze alan bir haklar ve demokrasi anlayışını yeniden düşünmeye davet ediyor.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Hakların Erozyonu, İnsan Hakları, Neoliberalizm, Toplumsal Dayanışma.

Abstract

Fotini Vaki's *Neoliberalism, Democracy, and Rights: Towards a Critique of Neoliberal Reason* critically examines the impact of neoliberalism on human rights, democracy, and social structures. Drawing on the concepts of Hannah Arendt, Michel Foucault, and Immanuel Kant, the author argues that neoliberalism reduces individuals to economic "entrepreneurial" identities, undermining social solidarity. Neoliberal policies, Vaki emphasizes, not only exacerbate economic inequalities but also lead to the commodification of rights and the erosion of democracy.

The book addresses the detrimental effects of neoliberalism on individuals and communities while calling for alternative ideas to build a more just and inclusive society. It explores how concepts like individual freedom and economic autonomy often clash with social justice and collective rights. Vaki's work serves as a significant resource for readers seeking to deepen their critique of neoliberalism and reevaluate the relationship between human rights and democracy.

Vaki approaches neoliberalism not merely as an economic system but as an ideological force shaping individuals' thinking, societal norms, and state policies. Using Michel Foucault's concept of "governmentality," the book examines how neoliberalism functions as a "technology of power," compelling individuals to act according to market logic. Critiquing the transformation of rights from universal values into commercial commodities, Vaki references Hannah Arendt's concept of "superfluous lives" to highlight how neoliberal systems marginalize and exclude groups such as refugees, migrants, and the disadvantaged. Finally, Vaki's proposed alternative vision, rooted in Immanuel Kant's cosmopolitan understanding of rights, invites readers to rethink democracy and human rights by prioritizing inclusivity and human dignity.

Keywords: Democracy, Erosion of Rights, Human Rights, Neoliberalism, Social Solidarity.

¹ Arş. Gör. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü, ersel.kiraz@btu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7627-998X

Extended Abstract

Fotini Vaki's *Neoliberalism, Democracy, and Rights: Towards a Critique of Neoliberal Reason* critically investigates the far-reaching implications of neoliberalism on human rights, democracy, and the fabric of modern society. Drawing extensively on the works of Hannah Arendt, Michel Foucault, and Immanuel Kant, Vaki delivers a profound critique of neoliberalism as a governing rationality that reshapes individuals, social structures, and political institutions to prioritize market logic over human dignity and collective welfare. The book situates neoliberalism not merely as an economic system but as a pervasive ideology that redefines the fundamental relationships between the individual, society, and the state.

Central to Vaki's argument is the notion of the "entrepreneurial self," a concept that encapsulates how neoliberalism frames individuals as self-reliant economic agents solely responsible for their success or failure. This perspective, according to Vaki, obscures systemic inequalities and structural barriers, perpetuating a narrative that attributes economic hardship to individual shortcomings rather than societal failings. The dismantling of welfare states and collective support systems under neoliberal policies exacerbates social and economic inequalities, leaving individuals isolated in a competitive, market-driven environment. By emphasizing self-reliance and personal responsibility, neoliberalism erodes the principles of solidarity and collective action that are vital to democratic societies.

A significant focus of the book is the contradictions inherent in neoliberalism. While it promotes economic freedom and individual autonomy, neoliberal governance simultaneously undermines democratic participation, collective rights, and social cohesion. Borrowing from Hannah Arendt's concept of "superfluous lives," Vaki examines how neoliberal systems marginalize and exclude vulnerable groups such as refugees, migrants, and economically disadvantaged populations. These individuals, deemed economically unproductive, are often stripped of political and social representation, reducing their value to market utility. This exclusionary dynamic reflects the dehumanizing tendencies of neoliberalism, which commodifies human rights and transforms them into transactional privileges rather than universal guarantees.

Vaki further explores the transformation of rights under neoliberal governance, critiquing how basic freedoms and entitlements have become commodified. Through Foucault's framework of governmentality, the book illuminates how neoliberalism operates as a "technology of power" that shapes societal norms, individual behaviors, and state policies to align with market imperatives. This mode of governance not only normalizes competition and individualism but also discourages collective action, fostering a fragmented society where social bonds are weakened. Neoliberalism's encroachment into all aspects of life, from education to healthcare, reflects its capacity to redefine the role of the state and civil society in service of market logic.

A key contribution of Vaki's work is its incorporation of Kantian cosmopolitanism as a counterpoint to neoliberal exclusion. Kant's concept of cosmopolitan right, which emphasizes universal hospitality and the inclusion of all individuals within the global moral community, is presented as an alternative framework for conceptualizing human rights. This vision contrasts sharply with neoliberal practices that prioritize economic productivity over human dignity and perpetuate exclusionary policies. Vaki's philosophical approach highlights the potential for reimagining rights and democracy in ways that transcend the limitations imposed by neoliberal ideology.

While the book provides a comprehensive critique of neoliberalism, it is not without its limitations. Its focus on theoretical analysis, rather than actionable solutions, leaves readers with a robust understanding of the problem but few concrete pathways for change. Additionally, the emphasis on Western contexts limits the book's applicability to the global South, where the effects of neoliberal policies often manifest in unique and complex ways. Despite these shortcomings, Vaki's interdisciplinary approach, which integrates philosophy, political theory, and sociology, offers a nuanced and thought-provoking examination of neoliberalism's consequences.

Ultimately, *Neoliberalism, Democracy, and Rights* challenges readers to critically assess the intersections of economics, politics, and human rights in the neoliberal era. Vaki's critique underscores the urgency of envisioning more inclusive and equitable systems that prioritize collective welfare and human dignity over market interests. By unpacking the ideological foundations of neoliberalism, the book invites scholars and policymakers alike to rethink the role of democracy and rights in fostering a just and humane society. This essential work contributes to ongoing debates about the future of governance and human rights, making it a valuable resource for those seeking to understand and challenge the dominant paradigms of our time.

NEOLIBERALİZM, DEMOKRASİ, VE HAKLAR: TOWARDS A CRITIQUE OF NEOLIBERAL REASON: BİR KİTAP İNCELEMESİ

“*Neoliberalism, Democracy, and Rights: Towards a Critique of Neoliberal Reason*” neoliberalizmi eleştirel bir bakış açısıyla inceleyerek günümüzün karmaşık küresel sorunlarının köklerine inmeye çalışan önemli bir kitap olarak karşımıza çıkıyor. Kitapta en dikkat çeken noktalardan biri, Fotini Vaki’ye göre, neoliberalizmin yalnızca bir ekonomik sistem değil, aynı zamanda bireylerin yaşamlarını şekillendiren kapsamlı bir yönetim teknolojisi olarak ele alınması ve incelenmesidir. Kitap, klasik liberalizm ile neoliberalizm arasındaki süreklilik ve kopuş noktalarını araştırırken neoliberalizmin özgürlük, eşitlik ve hakkaniyet kavramlarını nasıl yeniden tanımladığını da tartışıyor. Vaki, neoliberalizmin, toplumlara piyasaya bağımlı hâle getirerek bireyleri haklarından mahrum ettiğini ve demokratik değerleri nasıl yok ettiğini okuyucuya aktarabilmiş. Kitap, yalnızca akademik bir tartışma değil, aynı zamanda çağdaş politik ve sosyal süreçlerin eleştirel bir analizi olarak dikkat çekiyor.

Kitap, felsefi ve teorik analizlere yoğunlaşan bir yaklaşım sergiliyor; ancak bu, özellikle konuya ilgi duyanlar veya öğrenciler gibi akademi dışındaki okuyucular tarafından fazla karmaşık ve soyut bulunabilir. Özellikle Hannah Arendt, Michel Foucault ve Immanuel Kant gibi düşünürlerin kavramlarına göndermeler yapıldığında okuyucunun bu kaynaklara aşinalığı yoksa metni anlamakta zorlanabilir. Bu durum, kitabı daha akademik bir hâle getiriyor ve neoliberalizmin toplumsal etkilerini anlamak isteyen daha geniş bir kitlenin şuuruna seslenemiyor. Belirtmekte yarar var ki, kitap neoliberalizmin eleştirisini oldukça detaylı bir şekilde yapıyor, ancak çözüm önerileri sunma konusunda oldukça sınırlı kalmış. Neoliberal düzenin yarattığı hakkaniyetsizlikler, toplumsal parçalanma ve hakların erozyonu gibi sorunlar detaylıca ele alınsa da, alternatif bir toplumsal veya ekonomik düzen için net bir yol haritası çizilememiş. Ayrıca Fotini Vaki, neoliberalizme oldukça eleştirel bir perspektiften yaklaşıyor; bu yaklaşım, tarafsız bir analiz yerine belirli bir bakış açısını vurgulamayı tercih ettiği için kitabın nesnellik algısını farklı okuyucular açısından tartışmalı hâle getirmiş olabilir. Vaki’nin eleştirileri sağlam bir temele dayandığı doğru olmakla birlikte, neoliberalizmin bir yapı-sistem olarak olumlu ve olumsuz yanlarının ayırımına odaklanmanın, eleştirel analizlerin doğasına her zaman uygun düşmeyebileceği söylenebilir. Bununla birlikte, karşıt görüşlerin ve farklı perspektiflerin daha geniş bir çerçevede ele alınması, kitabın argümanlarını derinleştirebilir ve eleştirel yaklaşımın kapsamını zenginleştirebilir. Yine de Vaki, neoliberalizmin soyut ve karmaşık doğasını oldukça başarılı bir şekilde çözümlenmiş. Bu durum, okuyuculara bu sistemin görünmez mekanizmalarını anlamlandırıyor.

Kitap, *Liberalizm, Klasik ve Yeni: Süreklilik mi Kopuş mu?* bölümüyle başlıyor. Bu bölümde Fotini Vaki, neoliberalizmin klasik liberalizmle olan ilişkisini sorgulayarak aralarındaki süreklilik ve kopuş noktalarını inceliyor. Yazar, neoliberalizmin klasik liberalizmin bir devamı mı yoksa ondan radikal bir sapma mı olduğunu bölüm içerisinde tartışmaya açıyor. İlk olarak Vaki, metodolojik bir çerçeve sunarak Foucault’un tarihsel yöntemine atıfta bulunuyor (s.8-9). Bu yaklaşımda, liberalizmin bir teori ya da ideoloji olmaktan ziyade, bir yönetim teknolojisi ve rasyonelleştirme yöntemi olduğu vurgulanıyor. Liberalizm, devletin etkinliğini en üst düzeye çıkarmak için kullanılan bir araç olarak görülüyor. Ardından, yazar, Adam Smith’in “görünmez el” kavramını¹ ve klasik liberalizmin temel ilkelerini ele alıyor (s.9-13). Smith’in ekonomik özgürlüğe ve bireysel çıkarlara vurgu yapan yaklaşımının, devlet müdahalesinin minimumda tutulduğu bir piyasa ekonomisini nasıl meşrulaştırdığı inceleniyor. Klasik liberalizmde piyasa, devletin dışında ve ona karşı bir alan olarak tanımlanıyor.

Bölümün devamında Vaki, Friedrich Hayek’in neoliberal düşüncesini² ve onun klasik liberalizmden nasıl farklılaştığını analiz ediyor (s.13-18). Hayek, ekonomik özgürlüğü tüm özgürlüklerin temeli olarak görürken devlet müdahalesinin totaliter rejimlere yol açabileceğini

¹ Bu kavramın temelinde, serbest piyasa ekonomisinin işleyişine duyulan güven yatar. Smith, piyasaların devlet müdahalesi olmadan, kendi kendini düzenleyebileceğini savunur. Bireylerin özgürce ticaret yapmaları ve kendi çıkarları doğrultusunda kararlar almaları, arz ve talep dengesini sağlayarak toplumsal refahı artırabilir. Ancak bu düzenin çalışabilmesi için özel mülkiyet, hukukun üstünlüğü ve rekabet gibi bazı temel unsurların var olması gerektiği de vurgulanır.

² Hayek, devletin piyasa koşullarını düzenlemek ve rekabeti korumak için aktif bir rol üstlenmesi gerektiğini öne sürer. Ona göre, piyasa ekonomisi yalnızca spontane bir düzen değildir; aynı zamanda hukuki ve kurumsal bir çerçeveye ihtiyaç duyar. Devletin, rekabetin ve piyasa özgürlüğünün devamını sağlamak için bu çerçeveyi inşa etmesi gerekir. Hayek, ekonomik eşitlik ve sosyal adalet taleplerini eleştirerek bu tür müdahalelerin totaliter rejimlere hazırlayacağını iddia eder ve özgürlük ile eşitlik arasında bir seçim yapılması gerektiğinde özgürlüğün öncelikli olduğunu vurgular.

savunuyor. Ancak Vaki, Hayek'in rekabet ilkesini odak noktası hâline getirdiği yaklaşımlarında, aslında devletin aktif bir rol üstlenmesi gerektiğini vurguluyor. Vaki'ye göre Neoliberalizmde devlet, rekabeti himaye etmek ve piyasa koşullarını oluşturmak için planlama yapmaktadır bu da yine yazara göre klasik liberalizmin, "Bırakınız yapsınlar!" ilkesinden bir kopuşu temsil etmektedir.

Son olarak yazar özellikle 19. sayfadan sonra, neoliberalizmin sosyal adalet ve refah devleti kavramlarına karşı tutumunu tartışıyor (s.18-24). Vaki'ye göre Hayek, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin ve sosyal adalet arayışlarının bireysel özgürlüğün önündeki en büyük engel olarak görüyor. Vaki ise, bu yaklaşımın sınıfsal uçurumları artırdığını ve devletin böyle bir düzende, sosyal sorumluluklarını yerine getirmediğini savunuyor. Bu bölümde, Vaki, neoliberalizmin klasik liberalizmle olan karmaşık ilişkisini gözler önüne sererek aralarındaki ideolojik ve pratik farklılıkları tarihsel bir perspektif ile ortaya koymuş. Vaki, neoliberalizmin klasik liberalizmin bazı ilkelerini devralırken devletin rolü ve piyasa dinamikleri konusunda önemli kopuşlar yaşadığının bölüm içinde sıkça altını çiziyor.

Ne var ki Vaki bu bölümde, klasik liberalizm ile neoliberalizm arasındaki süreklilik ve kopuş noktalarını ele alırken önemli kavramlar sunmakla birlikte, bazı eksikliklerin farkına varamamış. Öncelikle, bölümde kullanılan kavramsal çerçeve yer yer belirsizliklere yol açmış; örneğin, Foucault'un "hükümet teknolojisi" kavramı ve klasik liberalizm ile neoliberalizmin farkları yeterince netleştirilememiş olduğu görülmektedir. Ayrıca, neoliberalizmin tarihsel bağlamı aktarılırken "Pinochet rejimi" ve "Chicago Boys" gibi örnekler yalnızca yüzeysel bir şekilde ele alınmış, farklı coğrafyalardaki uygulamalar ise göz ardı edilmiş. Hayek'in neoliberal devlete yüklediği "rekabet için planlama" rolü, laissez-faire politikalarının reddiyle çelişirken bu çelişki derinlemesine tartışılmamış ve okuyucuya Hayek'in bu dönüşümdeki gerekçeleri yeterince açıklanamamış. Neoliberalizmin eleştirisi sırasında ortaya konan toplumsal eşitsizliklere yönelik argümanlar güçlü olsa da, alternatif politik modeller sunulmadığı için normatif bir temel eksikliği hissedilmektedir.

Neoliberal Devlet ve Demokrasi (s.27-47) başlıklı üçüncü bölüme geldiğimizde Fotini Vaki'nin neoliberalizmin devlet ve demokrasi üzerindeki etkilerini derinlemesine incelediğini görüyoruz. Yazar, neoliberalizmin yalnızca bir ekonomik model değil, aynı zamanda devletin yapısını ve demokrasinin günlük hayattaki görünürliğini yeniden şekillendiren bir politik düzen olduğunu bölüm içerisinde sıklıkla öne sürüyor. Bölüm içerisinde ilk olarak neoliberalizmin devlet ve ekonomi arasındaki ilişkiyi nasıl yeniden tanımladığı ele alınıyor (s.28-34). Neoliberalizmin, ekonomik faaliyeti merkeze alarak devleti piyasayı düzenleyen bir araç hâline getirdiği, ancak bunun demokratik mekanizmalar üzerinde olumsuz etkiler yarattığı dile getirilmiş. Yazar, neoliberal yönetim anlayışının, özgürlükler çerçevesinde piyasa ekonomisini koruma adına sosyal sorumluluklarını ihmal etmesini eleştiriyor.¹

Bölümün devamında, neoliberalizmin demokrasiyle olan çelişkili ilişkisi analiz ediliyor (s.34-44). Vaki'ye göre, Neoliberal düşünce, demokrasiyi piyasa ekonomisinin önündeki bir engel olarak görme eğiliminde. Vaki, bölümde neoliberalizmin demokrasiyi kadük hâle getirdiğini, halk iradesini piyasa ihtiyaçlarına tabi kıldığını ve böylece demokratik değerlerin aşınmasına neden olduğunu da öne sürüyor. Ayrıca, yazar, Avrupa'da neoliberal politikaların, Aydınlanma'nın demokratik ideallerini nasıl hırpalayıp aşındırdığını da tartışıyor. Örnek vermek gerekirse yazar bölümler içerisinde sıklıkla neoliberalizmin bireysel hakları ekonomik rasyonaliteye tabi kıldığını vurgulamakta. Bu durum, yazara göre demokratik değerlerin (halk iradesi ve eşitlik gibi) ekonomik gerekliliklere göre ikinci plana itildiği anlamına gelmektedir. Kitap, neoliberalizmin refah devletini küçültmek amacıyla uyguladığı politikaları da sıklıkla eleştirmektedir. Örneğin Vaki kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve mali piyasaların deregülasyonu gibi uygulamaların, hakkaniyetsizlikleri daha da artırdığına ve sosyal adaleti baltaladığına dikkat çekmektedir. Bu, Aydınlanma'nın bireylerin temel haklarına saygıyı öne çıkaran idealleriyle açıkça çelişmektedir (s. 19-21). Yazar ayrıca neoliberalizmin piyasa merkezli ideolojisinin, Aydınlanmanın kamusal alan ve demokratik temsil gibi ideallerine zarar verdiğini tartışmaktadır. Bu bağlamda, piyasa aktörlerinin çıkarlarının, halkın çıkarlarının önüne geçtiği durumlar dikkat çekicidir (s. 37-44). Bu anlamda Vaki neoliberal politikaların Avrupa'da ekonomik kriz dönemlerinde demokratik süreçleri devre dışı bırakmak için nasıl kullanıldığına dair analizler yapmaktadır. Bu politikalar yazara

¹ Metinde, neoliberal yönetim anlayışının piyasa özgürlüğünü sosyal sorumlulukların önüne koyduğuna dair ifade tam olarak bu şekilde yer almıyor diyebilirim. Ancak, bu düşünce sayfa 28 ve 47 arasında; özellikle neoliberal devletin demokrasi üzerindeki etkilerine ve sosyal refah yerine piyasa odaklı politikalara kayışına değinilen bölümlerde tartışılmakta.

göre kamusal katılımı azaltmış ve demokratik kontrol mekanizmalarını zayıflatmıştır (s. 42-44).

Son olarak bölümde, neoliberalizmin demokrasi üzerindeki uzun vadeli etkileri ele alınıyor. Vaki, neoliberal politikaların, devletin sadece ekonomik hedefler doğrultusunda hareket etmesine yol açmasının halkın çıkarlarına aykırı olduğunu savunuyor. Yazara göre ayrıca demokratik süreçlerin yerini teknokratik yönetim anlayışlarının almasıyla birlikte, halkın siyasete katılımı giderek azalıyor (s.44-47). Bölüm genel anlamda, neoliberalizmin demokrasi üzerindeki negatif etkilerini açıklamaya çalışmış. Bölümde dikkat çeken esas unsur ise devletin piyasa ekonomisine bağımlı hâle gelmesinin toplumda yarattığı sosyal adaletsizlikleri de gözler önüne sermesi olmuş.

Neoliberalizm, Kriz ve İstisnai Hâller başlıklı dördüncü bölüme geldiğimizde Fotini Vaki, neoliberalizmin krizlerle baş etme yöntemlerini ve bu süreçte "istisnai hâl" kavramını nasıl normalleştirildiğini ele alıyor. Bölümde dikkat çeken en önemli noktalardan bir tanesi ise yazarın neoliberal yönetimlerin krizleri yalnızca yönetmekle kalmadığını, aynı zamanda bunları kendi politikalarını güçlendirmek için araçsallaştırdığını söylemesi.¹ Bölümde ilk olarak neoliberalizmin krizlere yaklaşımı ve bu süreçte kullandığı yönetim teknolojileri incelenmiş (s.52-58). Yazar, neoliberal yönetimin, finansal krizler, borç krizleri ve ekonomik çöküşler gibi olayları, piyasa düzenini yeniden yapılandırmak ve güçlendirmek için bir fırsat olarak gördüğünü vurguluyor. Bu bağlamda, Carl Schmitt'in istisna hâli kavramsallaştırılmasına gönderme yapılarak krizlerin olağanüstü durumları normalleştirilmenin bir yolu olarak kullanıldığı detaylı bir şekilde tartışılıyor. Bölümde ayrıca, neoliberalizmin "görünmez Leviathan"² olarak adlandırılan bir yönetim biçimi geliştirdiği ifade ediliyor. Görünmez Leviathan, neoliberalizmin yönetim biçimini ifade eden bir kavram olarak Hobbes'un merkezi otoriteyi temsil eden Leviathan'ından farklı bir anlam taşımakta. Hobbes'un Leviathan'ı toplumsal düzeni sağlamak için açık bir otoriteyi temsil ederken neoliberalizmin görünmez Leviathan'ı, merkezi otoriteden ziyade piyasa mekanizmaları ve ekonomik rasyonalite aracılığıyla toplumu düzenleyen ve yönlendiren bir sistemi işaret etmektedir. Yazar bu kavram ile neoliberal yönetimin görünür baskı araçlarına başvurmadan, bireylerin ve kurumların ekonomik ilkeler doğrultusunda şekillendirildiğini vurgulamakta. Vaki ayrıca bu kavram aracılığıyla neoliberalizmin piyasa merkezli yaklaşımıyla demokrasi ve haklar üzerindeki aşındırıcı etkilerini tartışmakta ve görünmez bir düzenleyici gücün toplumsal kontrolü nasıl sağladığını ele almakta. Yazar, bu yönetim tarzının, vatandaşların katılımını ve demokratik denetimi dışlayan bir biçimde işlediğini belirtiyor. Vaki'ye göre neoliberalizmin piyasa merkezli anlayışı, devletin sosyal sorumluluklarını unutmaya ve kriz anlarında bile ekonomik öncelikleri esas almasına yol açıyor (s.58-66). Vaki, bölümde neoliberalizmin sürekli bir "istisna hâli" yaratma eğilimini ele aldığını söylüyor. Bu durum, yazara göre krizlerin geçici olmaktan çıkarak kalıcı bir yönetim aracı hâline gelmesi anlamına gelmekte. Vaki, neoliberal yönetimlerin kriz durumlarını kendi politikalarını meşrulaştırmak ve sosyal eşitsizlikleri artıran uygulamaları sürdürmek için kullandığını da vurguluyor (s.66-71).

Bölüm son olarak devlet ve küreselleşme arasındaki ilişkiyi tartışıyor. Vaki, neoliberalizmin küresel ekonomik düzeni destekleyen bir devlet modeli yarattığını ve bu modelin vatandaşların haklarını görmezden gelerek piyasa aktörlerinin çıkarlarını önceliklendirdiğini savunuyor. Yazara göre neoliberalizmin bu yaklaşımı, devletin yapısını dönüştürmekle kalmadığı gibi demokrasinin kadükleşmesine de neden oluyor (s.71-77). Bölüm, neoliberalizmin kriz yönetimiyle bağlantılı olarak istisna hâli kavramını nasıl kullandığını eleştirel bir şekilde inceliyor. Ancak yazar, neoliberalizmin krizleri sürekli bir yönetim aracı olarak nasıl kurumsallaştırdığına dair güçlü bir argüman sunsa da, bu durumun farklı toplumsal gruplar üzerindeki somut etkilerini yeterince detaylandırmamaktadır. Krizlerin yalnızca ekonomik boyutuyla sınırlı kalması, sosyal, kültürel ve politik etkilerin ihmal edilmesine yol açmaktadır. Ayrıca, istisna hâli kavramı ağırlıklı olarak Foucault ve Carl Schmitt üzerinden tartışılırken bu teorik çerçevenin pratikteki uygulanabilirliği ve alternatif kriz yönetimi yaklaşımları eksik bırakılmıştır. Bölüm, neoliberalizmin krizleri manipüle ederek meşruiyet kazandığına dair önemli bir vurgu yapsa da, bu krizlerin neden olduğu uzun vadeli yapısal dönüşümlere dair daha fazla tartışma yapılması gerekmektedir.

¹ Yazar 54 ve 56. sayfalar arasında yer alan "borç krizleri ve neoliberal devletin yeniden yapılandırılması" gibi konularda bu konuyu detaylandırmış.

² "Görünmez Leviathan" kavramı, Fotini Vaki'nin neoliberalizmin yönetim biçimini tarif etmek için kullandığı bir metafor. Kanımca Thomas Hobbes'un "Leviathan" eserinde bahsedilen güçlü ve görünür devlet anlayışına bir gönderme niteliğinde.

Beşinci bölüm olan *The Right to Have Rights* bölümü, “yurttaşlık hakkının” haklar açısından önemine odaklanmış. Hannah Arendt’in “haklara sahip olma hakkı” şeklinde kavramsallaştırdığı bu durum, modern devletin insan haklarıyla olan ilişkisinin nasıl yönetildiğini ve bu ilişkinin temelinde yatan dinamikleri sorguluyor. Arendt, bireylerin organize bir toplum içerisinde aktif olarak yer alma hakkını, diğer tüm hakların temel ön koşulu olarak görmektedir.¹ Bu hak, yalnızca ahlaki bir ilke de değil, aynı zamanda tarihsel ve politik bir pratik olarak değerlendiriliyor. Özellikle günümüzde giderek önem kazanan 'vatansızlar' ve 'mülteciler' gibi dezavantajlı statülere sahip bireylerin durumları üzerinden, bu hakların nasıl işlevsiz hâle getirildiği vurgulanıyor. Arendt, bireylerin vatandaşlık hakkından yoksun bırakılmasının, onların insanlıklarını da “görünmez” hâle getirdiğini dile getiriyor (s. 82-85).

Arendt’in fikirleri, Immanuel Kant’ın “cosmopolitan right” (misafirlik hakkı) anlayışıyla paralellik gösteriyor. Bilindiği üzere Kant, evrensel misafirlik hakkının insanlığın ortak bir dünya paylaşımı üzerinde inşa edilmesi gerektiğini öne sürer. Bu anlayış, bireylerin haklarının yalnızca siyasi sınırlarla sınırlı olmadığını, evrensel bir ahlaki sorumluluk kapsamında yeniden düşünülmesi gerektiğini ifade eder (s. 93-94). Son olarak Seyla Benhabib’in “demokratik iterasyonlar” kavramı bölüm içerisinde bu bağlamda tartışılıyor. Demokratik iterasyonlar, hukuksal çerçevelerin sürekli olarak yeniden müzakere edilmesi gerektiğini savunan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç, insanların haklara erişimini kolaylaştırırken aynı zamanda demokratik bir toplumun yeniden tanımlanmasını sağlıyor. Benhabib’in bu yaklaşımı, hakların doğal bir özellik olmaktan ziyade siyasi mücadeleler ve toplumsal süreçlerle şekillendiğini tartışıyor (s. 98-101).

Altıncı ve son bölüme geldiğimizde Fotini Vaki neoliberalizmin toplumsal yapı ve insan hakları üzerindeki etkilerini derinlemesine analiz ediyor ve Hannah Arendt’in “gereksizlik” kavramını temel alarak bu etkilerin sonuçlarını tartışıyor. Yazara göre, neoliberalizm bireyleri ve toplumları piyasa odaklı bir dünya görüşüne göre yeniden nizama sokuyor ve bu süreçte belirli grupları sistematik olarak dışlıyor. Özellikle mülteciler, göçmenler ve dezavantajlı bireyler, bu dönüşümden en çok etkilenen gruplar arasında yer alıyor. Arendt’in “gereksizlik” kavramı, bireylerin politik ve toplumsal yapılar içinde yer bulamadıkları, dolayısıyla insanlıklarından soyutlandıkları bir durumu tanımlıyor. Neoliberal politikalar bu tür bireylerin sayısını artırarak onları ekonomik ve toplumsal sistemlerden dışlanmış hâle bırakıyor. Bu dışlanmışlık yalnızca maddi kaynaklara erişimle sınırlı kalmıyor; aynı zamanda sembolik bir dışlanmayı, yani bireylerin toplumsal değerler ve siyasi temsilde yer bulamamasını da içeriyor.

Neoliberalizmin özgürlük anlayışı, bireylerin devlete bağımlılığını ortadan kaldırmayı vadederken aslında onları piyasanın ve onun kurallarının tamamen bağımlısı hâline getiriyor. Refah devletinin çöküşü ve sosyal hakların azaltılmasıyla, bireyler toplumsal dayanışmadan yoksun bırakılıyor. Bu durum, bireyleri piyasanın baskılarına daha açık hâle getiriyor ve onları yalnızca ekonomik aktörler olarak gören bir düzene zorluyor. Bu süreçte, vatandaşlık kavramı daralıyor ve politik topluluklara katılım zorlaşıyor. Bireyler artık aktif bir politik özne değil, piyasa mekanizmalarının içinde kaybolmuş, pasif ve yalnız aktörler hâline geliyor.

Bu çerçeveden bakıldığında yazara göre neoliberal özgürlük anlayışı, bireylerin devlete bağımlılıktan kurtulmasını vaat ederken bunun yerine onları tamamen piyasa dinamiklerine bağımlı hâle getiriyor. Çalışanlar, “girişimci bireyler”² olarak bireyselleştiriliyor ve toplumsal temsilden yoksun bırakılıyor. Bu, bireylerin politik haklarını kullanmasını daha da zorlaştırıyor ve toplumsal adaletsizlikleri derinleştiriyor. Sonuç olarak vatandaşlar, sosyal ve ekonomik düzenin dışına itilmiş, sesini duyuramayan “gereksiz hayatlar” hâline geliyor (s. 113-115).

Bu analiz, neoliberalizmin hakları yalnızca piyasa düzenini korumak için bir araç olarak yeniden tanımladığını ortaya koyuyor. Özgürlük, eşitlik, mülkiyet ve güvenlik gibi anayasal haklar, modern dönemde bireylerin korunması için geliştirilen normlar olmaktan çıkıp, neoliberalizmin küresel ekonomik hâkimiyetini meşrulaştıran teorik temeller hâline geliyor. Bu bağlamda, neoliberal politikalar

¹ Arendt’in ‘haklara sahip olma hakkı’ kavramsallaştırması, bireylerin bir topluluğun parçası olarak siyasi ya da sosyal düzende aktif katılımını temel almaktadır. Bu hak, insan haklarının hayata geçirilebilmesi için ön koşul olarak değerlendirilir.

² Kitapta yer alan “entrepreneurs themselves” ifadesi Türkçeye çevrildiğinde tam anlamı karşılamıyor diyebiliriz bu nedenle neoliberalizmde “girişimci” terimi, bireylerin ekonomik bir aktör olarak sürekli kendilerini geliştirmek ve piyasada rekabet etmek zorunda oldukları bir kimliği ifade eder.

insan haklarını bir toplumsal dönüşüm aracı olarak tanımamaktadır. Bu nedenle, yazarın da vurguladığı gibi, insan hakları yalnızca piyasa düzeninin devamlılığını sağlamak için kullanılmaktadır.

SONUÇ

Fotini Vaki'nin *Neoliberalism, Democracy, and Rights: Towards a Critique of Neoliberal Reason* adlı eseri, neoliberalizmin toplumsal yapı, insan hakları ve demokrasi üzerindeki derin etkilerini kapsamlı bir şekilde ele alan önemli bir çalışmadır. Yazar, bireylerin ekonomik "girişimci" kimliklere indirgenmesi, hakların metalaştırılması ve toplumsal dayanışmanın yok edilmesi gibi neoliberal düzenin temel çelişkilerini eleştirerek bu sistemin bireyleri ve toplumu nasıl yönettiğini gözler önüne sermiştir.

Kitapla ilgili küçük eleştiriler yapmak gerekirse çalışma neoliberalizmi kapsamlı bir şekilde tanımlarken bu ekonomik yaklaşımın görünürdeki olumlu etkilerine (örneğin ekonomik büyüme, yenilikçilik, bireysel özgürlüklerin genişlemesi gibi) neredeyse hiç değinmediğini görmekteyiz. Bu durum, argümanların dengesiz ve tek taraflı bir şekilde sunulmasına yol açıyor ve okuyucunun alternatif bakış açılarını değerlendirmesini zorlaştırıyor. Bunun yanı sıra Vaki'nin analizleri sıklıkla karmaşık felsefi referanslara dayanıyor (örneğin, Hannah Arendt, Carl Schmitt ve Walter Benjamin gibi düşünürlere yapılan göndermeler). Bu teorik yoğunluk, özellikle akademi dışındaki okuyucular için anlaşılabilirliği zorlaştırıyor ve kitabın erişilebilirliğini etkiliyor. Daha somut örnekler ve ampirik verilerle desteklenmiş bir anlatım, okuyucu kitlesini daha da genişletebilirdi. Ayrıca kitap, neoliberalizmin eleştirisini güçlü bir şekilde ortaya koysa da, bu eleştiriyi tamamlayacak alternatif modeller veya çözümler sunmuyor. Neoliberal politikaların yerine hangi sosyal, ekonomik veya politik yapıların önerildiği net değil. Bu eksiklik, kitabın eleştirilerini daha uygulanabilir kılmaya potansiyelini de etkiliyor.

Çalışmada, görsel materyal (tablolar, grafikler, şekiller) veya yapısal destek (bölüm özetleri, açıklayıcı kutular) bulunmuyor. Bu durum, okuyucunun karmaşık teorik tartışmaları takip etmesini zorlaştırıyor. Özellikle ekonomik ve politik analizlerin görsel araçlarla desteklenmesi kitabı daha etkili hâle getirebilirdi. Kitapta kullanılan bazı kavramlar, örneğin "görünmez Leviathan" veya "haklara sahip olma hakkı," yeterince açık ve net bir şekilde tanımlanamamış. Bu durum, okuyucunun bu kavramların anlamını bağlam içinde tam olarak kavramasını engelleyebilir ve argümanların gücünü de etkileyebilir. Ayrıca Neoliberalizmin tarihsel gelişimi, kitabın güçlü yanlarından biri olsa da bazı dönemlere ve olaylara daha fazla yer verilebilirdi. Örneğin, neoliberalizmin 1990'larda Doğu Avrupa ve Latin Amerika'daki etkileri gibi kritik tarihsel olaylar daha detaylı işlenebilirdi.

Tüm bu eleştirilere rağmen Vaki neoliberalizmin yalnızca ekonomik eşitsizlikleri artırmakla kalmadığını, aynı zamanda demokrasiye ve evrensel insan haklarına zarar verdiğini kitap içerisinde çok dengeli bir şekilde tartışmakta ve okuyucuları mevcut sistemin ötesinde daha adil ve kapsayıcı bir toplum düşünmeye davet etmektedir.

Etik Beyan: Bu çalışmada, etik beyanı gerektirecek herhangi bir uygulama kullanılmamıştır. Aksi bir durumun tespiti hâlinde Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Yazar Katkı Beyanı: 1. Yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement: No practices requiring an ethical statement were used in this study. In the event of any contrary findings, Beykent University Journal of Social Sciences holds no responsibility, and all responsibility lies with the author of the study.

Author Contributions Statement: 1st author's contribution rate is 100%.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

Vaki, F. (2020). *Neoliberalism, democracy, and rights: Towards a critique of neoliberal reason*. Edinburgh University Press.